folk/ed. Derg, 2022; 28(3)-111. Sayı/Issue -Yaz /Summer
DOI: 10.22559/folklor.2022

*Derleme makalesi/ Compilation article*

# Horasan Türklerinde Eski Türk İnançlarının İzleri ve Günümüzdeki Görünümleri

## Traces of Old Turkish Beliefs in Khorasan Turks and Their Current Manifestations

**Musa Rahimi***

**Öz**

Türkler, tarih boyunca yaşadıkları coğrafyalarda karşılaştıkları din ve kültürleri etkiledikleri gibi onlardan da etkilenmişlerdir. Bu doğrultuda geleneksel Türk inanışlarının kimi etki ve izleri bazı Türk guruplarının kültüründe yaşamaya devam etmiştir. Sözkonusu inanış ve ritüeller bazen benimsenen dinin herhangi bir uygulaması ile birleşmiş, kimi zaman da kendine özgü biçimiyle yeni dini ve kültürel ortamda varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Horasan bölgelerinde yaptığımız alan araştırmasında bu yöre insanlarında yaşaya gelen inanış ve uygulamaların diğer Türk coğrafyalarındakinden bir farkının olmadığı tespit edilmiştir.

Şu çalışmada, İslamî din anlayışını benimseyen İran Türklerinde geleneksel Türk inanışlarının Horasan Türkleri üzerine devam eden etki ve izleri üzerinde durul-

Geliş tarihi (Received): 9-11-2021 – Kabul tarihi (Accepted): 7-06-2022

* Dr., Tahran Allameh Tabataba'i Üniversitesi Fars Edebiyatı ve Yabancı diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Faculty of Persian Literature and Foreign Languages Department of Turkish Language and Literature University of Tehran Allameh Tabataba'i. Iran. rahimi.musa@gmail.com, musarahimi@atu.ac.ir. ORCID 0000-0003-3807-1747

muştur. Ayrıca, konuyla ilgili kitap ve makaleler yanında Kuzey Horasan Eyaletinin Bocnurd ilinde günümüze kadar süregelen Türk inanış ve ritüeller bir araya getirilmeye gayret edilmiştir. Bu bağlamda insanın doğuşundan ölümüne kadar olan inanış ve ritüeller ele alınmıştır; dolayısıyla genelde Türklerde özelde Horasan'da yaşayan Türklerin doğum esnası ve doğum sonrası, evlilik ve ölümle ilgili inanış ve uygulamalar ile birlikte doğa ile ilgili inanışlar kısmında gök ve yer-su kültü; yer-su kültü kısmında ise dağ, su, ağaç, ateş ve ocak kültü anlatılmaya çalışılmış; en sonda ise yeni yıl (Nevruz) ve bazı dini kutlamalara işaret edilmiştir.

**Anahtar sözcükler:** *İran-Horasan Türkleri, geleneksel Türk inanışları, inanışların günümüzdeki görünümleri*

**Abstract**

Turks have been influenced by the religions and cultures they have encountered in the geographies they have lived in throughout history. In this way, some effects and traces of traditional Turkish beliefs have continued to live in the culture of some Turkish groups. In the field research we conducted in the Khorasan regions, we came to this understanding that the beliefs and practices of the people of this region are not different from those in other Turkish geographies.

In this study, the continuing effects and traces of traditional Turkish beliefs on Iranian Turks in Khorasan who have adopted the understanding of Islamic religion are emphasized. Furthermore, besides books and articles on the subject, the Turkish beliefs and rituals in the province of Bojnourd, a city in Northern Province of Khorasan in İran, have been examined. In this context, beliefs and rituals from birth to death are discussed, along with the beliefs and practices of the Turks living in Khorasan in general, during and after birth, marriage and death. Also, the beliefs and practices related to nature are explained: for example, the earth-water cult, the cult of mountain, water, tree, fire and hearth. At the end, the New Year (Nowruz) and some religious celebrations are pointed out.

**Keywords:** *Turks, Iranian Khorasan Turks, traditional Turkish beliefs, folk beliefs and their current manifestations*

**Extended summary**

Turks, who chose the nomadic lifestyle and were constantly on the move, preserved their own customs and traditions, and after adopting the religion of Islam, which had been influential in the religious life of the Turks, they matched their own beliefs and customs with the new adopted belief system. In this way, some effects and traces of traditional Turkish beliefs have continued to live in the culture of some Turkish groups.

The present research attempts to show that these beliefs, often combined with the practice of the adopted religion, have continued their existence in their original form in the new religious and cultural environment. The Turks living in Khorasan, similar to the Turks living in other provinces of Iran, have preserved many of their old beliefs and practices in Iran, where they have been dominant for more than a thousand years, and sometimes they

have kept their own beliefs together with the new Islamic beliefs they have acquired. The Turkish cultural and anthropological elements, which have been developed and transferred from generation to generation since the first date of its emergence, have also been transferred to the Khorasan Turks until today. The general folk beliefs and practices of the Khorasan Turks can be described as the harbinger of a very deep cultural accumulation. It can be said that there is a superficial understanding of religion in the rural areas of Khorasan, as in other regions of Iran, and the old beliefs, traditions and practices, mostly derived from Turkishness, continue in all areas of life. One of the most striking elements among Turkish communities is that these folk beliefs and rituals are almost the same. In the field research we conducted in the Khorasan regions, the beliefs and practices of the people of this region are not different from those in other Turkish geographies.

In addition to the books and articles on the subject, the Turkish beliefs and costumes in the province of Bojnourd, a city in Northern Province of Khorasan in İran, have been examined in this study. And in addition to the beliefs we have identified in some Turkish provinces of Iran, other Turkish tribes were historically compared and mentioned. Accordingly, beliefs and practices regarding the transition period are discussed; that is, the beliefs and practices of Turks living in Khorasan in general. In this context, beliefs and rituals from birth to death are explained, along with the beliefs and practices of the Turks living in Khorasan in general, during and after birth, marriage and death. Also, the beliefs and practices related to nature are explored: for example, the earth-water cult, the cult of mountain, water, tree, fire and hearth. At the end, the New Year (Nowruz) and some religious celebrations are pointed out.

Turkish culture and anthropological elements, which have been developed and transferred from generation to generation since the first date of its emergence, have survived to the present day in Khorasan Turks. The general folk beliefs and practices of the Khorasan Turks can be described as the harbinger of a very deep cultural accumulation. It can be said that there is a superficial understanding of religion in the rural areas of Khorasan, as in other regions of Iran, and the old beliefs, traditions and practices, mostly derived from Turkishness, continue in all areas of life. One of the most striking elements among Turkish communities is that these folk beliefs and rituals are almost the same.

This research comes to the following conclusion. Iran, which is a Turkish homeland where many Turkish tribes live today, will not only keep a wide range of Turkish cultural and civilizational elements alive, but will also teach Turkishness enough to shed light on general Turkology and Turkish folklore research in the future, especially Iranian Turcology and Iranian Turkish folklore studies, will be able to present a great deal of material and data in each area of interest.

**Giriş**

Dinler tarihine bakıldığında bireysel dinsiz/inaçsız isnanlara rastlansa da toplum olarak dinsiz bir camia görülmemiştir. İlk topluluklardan günümüze kadar hemen hemen her toplumun kültürü, yaşayış biçimi ve dünya görüşü bir inanç çerçevesinde şekillenmiş, bütün uygarlıkların oluşum noktasında inanışlar ve bunlara bağlı uygulama ve ritüeller etkili olmuştur. Bu bağlamda din/inanç, kültürü ve insanın epistemolojisini etkileyen en önemli unsurlar ve etkenler arasında yer ala gelmiştir.



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Ortak dil, bir milletin birlik ve beraberliğine nasıl katkıda bulunuyorsa kültürün önemli temellerinden biri olan din/inanışlar da o milletin kimliğini şekillendirmede, yaşatmada, korumada ve birleştirici etkide bulunmada oldukça önemli güce sahiptir. Bu din/inanç evrensel dinlerden biri olabileceği gibi, öteden beri nesilden nesile aktarılarak taşınan geleneksel ya da halk inanışları da olabilir.

Türklerin temelli bir şekilde İran coğrafyasına yerleşimi İslâm dinini kabullerinden sonra, 8. yüzyıldan itibaren başlamış ve sonuçta 11. yüzyılın başlarında Anadolu'dan önce Selçuklular eliyle bu coğrafya tam bir Türk yurdu hâline gelmiştir (Kafkasyalı, 2010: 50). Günümüzde de pek çok Türk boylarının yaşadığı bir Türk boylarının yaşadığı bir yurt olan İran, geniş Türk kültür ve medeniyet unsurlarını yaşatmasının yanı sıra genel olarak Türkoloji ve Türk halk bilimi özelde de İran Türkoloji ve İran Türk halk bilimi araştırmalarına ışık tutabilecek kadar Türklük bilimini ilgilendiren her bir alanda fazlaca malzeme ve veri sunabilecektir.

Horasan, tarih boyunca İran ve arkasından Anadolu vb. ülkelerin fethinin kilit noktası olmuştur; örneğin Gazneliler, Samanoğulları'nı yenip İran'ı fethetmek için ilk önce Horasan'ı ele geçirdiler. Selçuklular da Gazneliler'den ilk önce Horasan'ı alıp daha sonra diğer bölgeleri fethettiler; dolayısıyla Horasan'ı bir *hinterland* nokta/bölge olarak görmek yerinde olacaktır. Köymen'in de dediği gibi ''Selçuklu Devleti'nin kuruluşu tarihi Selçukluların Horasan'a girişiyle başlar'' (Köymen, 2000: 162).

Horasan'da yaşayan Türkler de İran'ın diğer eyaletlerinde yaşayan Türkler gibi bin yıldan fazla egemen oldukları İran'da, eskiden süregelen pek çok inanç ve uygulamalarını koruyup muhafaza etmişlerdir kimi zaman da edindikleri yeni İslam inançlarıyla kendi inançlarını bir arada yaşata gelmişlerdir.

Genelde bütün Türklerde özelde İran ve Horasan Türklerinde yaygın olan geleneksel halk inanışlarını konu edineceğimiz bu çalışmanın hazırlanmasında, konuyla ilgili kitap ve makaleler yanında Horasan (Kuzey Horasan) Eyaletinin Becnurd, Cüveyn, Dergez, Raz ve Cergelan vb. illerinde günümüze kadar süre gelen Türk inanış ve uygulamaları gözlemlenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen veriler gerektiğinde başka ülke, eyalet ve illerde yaşayan Türklerin gelenk ve görenekleriyle birlikte kimi zaman karşılaştırmalı bir biçimde verilmeye gayret edilmiştir. Çalışmayı hazırlarken tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem izlenmiş; yeri geldiğinde İran'da yaşayan diğer Türklerle beraber Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti, Özbekistan, Kırgızistan ve diğer Türk coğrafyalarındaki inanış ve uygulamalarla karşılaştırmalara yer verilmiştir.

## 1. Geçiş dönemleriyle ilgili inanış ve uygulamalar

### 1.1. Doğum esnası ve doğum sonrası ile ilgili inanış ve ritüeller

Pek çok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de doğumla ilgili inanış ve ritüeller bebeğin dünyaya gelmesinden de önce başlar ve çoğu uygulamalar kırkıncı gününe kadar devam eder.

Horasan Türkleri de diğer Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan vb. Türkler gibi, çocuk sahibi olmak için benzer uygulamalara başvurdukları tespit edilmektedirler. Kuzey Horasan eyaletinin Bocnurd, Cüveyn, Gulâmân, Esferayen, Nişabur, Raz ve Cergelan vb. illerinde halk arasında çocuk sahibi olmak için İmam Rıza'nın mezarı gibi kutlu ziyaret yerlerine



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

gidip Tanrıya dilekte bulunmak, Muharrem, kurban veya diğer özel günlerde kurban sunmak gibi uygulamalar yaptıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca Bocnurd'un turistik yerlerinden olan Gerivan köyünde yerel Türk halkı ardıç (Horasan deyişiyle Arça) ağaçlarının bol olduğu ve *Serçeşme* (Çeşmebaşı) adını taşıdığı büyük (kata) bir pınarın yanında gidip dilekle birlikte bu ardıç ağaçlarının birine çaput bağlayarak çeşitli uygulamalara başvurdukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte bütün İran Türklerinde olduğu gibi Horasan Türklerinde de neredeyse pek çok şehir, kasaba ve köyde bulunan büyük insanların mezarlarına ve kutsal kabul edilen kimi ocaklara çocuk sahibi olmak için adaklar adandığı tespit edilmiştir.

Cüveyn ve Bocnurd ilinde yerel ebe doğum zamanı yüklü hanımın yanına gelince cinler ve al kötülüklerinden korunmak için bir ağaç veya bir cımbız ile evin çevresine çizgi çizerler. Türk mitolojisinde yer alan al karısı gerek adlandırması gerek işlevleri bakımından Sümer, Asur, ve Babil uygarlıklarının mitolojileriyle ilişkilendirilir. Bu medeniyetlerde "al" sözcüğü ortak olup bu adla bilinen varlığın kadınlara ve yeni doğan bebeklere zarar veren bir ruh olarak betimlenmiştir. Dolayısıyla Türk sözlü kültüründe yer alan al karısı anlatmalarının söz konusu uygarlıklarla artzamanlı bir bağlantı içerisinde olabileceği Karini tarafından tespit edilmiştir (Karini, 2013: 71). Bütün Türklerde olduğu gibi Horasan Türklerinde de "al" adı verilen kötü bir ruhun loğusa kadınlara musallat olduğuna inanılır. Bebek dünyaya geldikten on gün sonra yüklünün yakınları yemek pişirip dağıtırlar ve bu on gün boyunca yüklünün anne veya kızkardeşi yanında bulunup ona yardım ederler ve ve onuncu gününde bebeği yıkarlar. Bu süre boyunca yüklünün yakınları al çocuğu çalmasın veya bebeğin ciğerini çıkarmasın diye yüklü kadını yalnız bırakmazlar. Anne ve bebeği al ve diğer şeytanlardan korumak için yüklünün yastığının altına bıçak, şiş vb. metal eşya koyarlar; aynı uygulama, anneyi diğer insanların *çille*sinden[1] korumak için de yapılır. Horasan'ın Gulâmân bölgesinde İran'ın diğer bölgelerinde yaşayan Türkler ve dünya Türklerinin hemen hepsinde rastlanan diğer bir inanış ve uygulama ise, kırkını tamamlamayan bebeğin yanına yakın akrabaları dışında kimse sokulmaz. Çocuğun ziyaretine yeni gelenler odanın önünde bekletilir. Önce çocuk odadan çıkarılır, daha sonra ziyarete gelen kimsenin odaya girmesine izin verilir. Sonra çocuk da odaya alınır. Bu uygulama çocuğun kırkına kadar bazı bölgelerde onuna kadar devam eder (Bkz. Rahimi, 2019: 150).

Eski zamanlarda doğum yapıldığı sırada köyün okul çocuklar hocanın izniyle dama çıkıp ezan okurlarmış ve bu vakitsiz ezan köyde yeni bir bebeğin dünyaya geldiğinin işareti idi. Daha sonra hocanın izniyle yüklü olanın evinin önüne gidip selamullah okurlarmış:

selamullâh ber ruy-ı hemçu mâhet (Tanrı'ın selamı ay gibi yüzüne olsun)
Emire'l-Müminin poşt u penâhet (Müminlerin emiri senin sığınağın olsun)
Bi hakk-ı sure-i yâs-ı tebârek (mübarek Yas suresinin hakkına)
İlâhi oğloys olsun mobârek (ilahi oğlunuz mübarek olsun)

Bebek doğduktan sonra ebe (*mama*, Horasan Türkmenlerince *göbek ene*, Dergez ilinde ise *elqarrısı*) bebeğin göbeğini kesince orada bulunan herkes mali durumuna göre **"gindi pulu/göbek pulu"** olarak ona hediye verirler. Yaptığımız derlemelerden hareketle Horasan Türklerinin hemen hepsinde diğer Türkler'de olduğu gibi adın oldukça önemli ve kişinin gelecekteki hayatıyla ilgisinin olduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden ad vermede ve verilen



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

adlarda inanışlar etkili olmaktadır. Dindar aileler genellikle din (İslâm) büyüklerinin ve İmamların adlarını kendi çocuklarına seçmenin yanı sıra Türk şahsiyetlerinin ve büyüklerinin adlarını ve başka Türkçe adlar seçmeye gayret etmektedirler.

Horasan Türklerinde ad verme gelenekleri diğer Türk topluluklarındakilerle benzerlik gösterir. Cüveyn ilinin kırsal kesimlerinde bebeğin anne ve babası çocuğa ad vermekte bazen çok rolleri olmazlar ve dedeler veya nineler tarafından vefat etmiş hala, teyze, amca, dayı veya kız kardeş ve erkek kardeşin adını bebeğe verirler. Hoca veya dede ve nine kulağına ezan okuduktan sonra bebeğin adını da kulağına söyler. Dergez bölgesinde bu uygulamayı kadınlardan "**elqarrısı**" yapar ve çocuğu üç kere yukarı aşağı götürdükten sonra **"Allah belalardan inden cinden qorısın sene"** diye dua eder. Yine Cüveyn ilinde bebeği ilk gören kimse bebeğe göz değmesin diye **"vay, ne pisdi(r)"** söylemesi lazım. Horasan'ın diğer iller, şehir, kasaba ve köylerinde bebeğin yedisinde **"yeddi gece ve ad qoymaq"** töreni düzenlenir. Bu törende bebeğe ad verme geleneği, davet edilen konuklarla birlikte yemek yenildikten sonra bebeğe beyaz giysi giydirilir ve sırayla en yaşlıdan başlayarak bebeği iki elinin üzerine alıp ilk sağ kulağına ezan okur ve daha sonra bebeğe koyulacak adı anne ve bebeğine sorarak aynı kulağına okur. Sağ kulağına ezan okuduktan sonra sol kulağına üç kere kamet okuyup adını da söyler. Şu uygulama bittikten sonra adını veren kişinin sağ tarafında oturan şahıs bebeği alıp yüzünü öptükten sonra **"mübarek olsun inşalllah"** diyerek çocuğu yanındaki adama verip **"al çağanı (bebek) güle benzer"** diye devam eder. Bebeği alan şahıs da **"inşallah boyu uca (yüce) olub dünya gezer"** diyerek devam eder ve törende bulunanlar **"Allah onu varsun (varlı/zengin kılsın)"**, **"beyg ve serdarsun (bey ve büyük kılsın)"** gibi tümcelerle bebek doğuran aileyi tebrik ederler. Ailenin ilk bebeği olursa törende *eldefe* (daire) çalarak *yerleme* (şarkı) söyleyerek oynarlar ve töreni şöyle güzel ve neşeli bir ortamda geçirip sonlandırırlar.

Çocuk ilk dişini çıkardığında **"Diş denisi/dişlik,** Cüevyn'de **Denig Aşı,** Gulâmân'da ise **Diş deni, Dergez'de ise dişli"** adlı bir yemek yapılır, gelen misafirlere ikram edilir. Yemek servis yapılırken davetliler hediye olarak bebeğe elbise ve para verirler, toplanan bu paraların bir kısmı bebeğin dişi daha rahat çıksın diye yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine sadaka verilir.

Çocuğun ilk doğum günü töreni yapılmaya ve tanıdık herkesin çağrılmasına özen gösterilir. Bugünde müzikler çalınır, oyun havaları ile oynanır ve tatlı yenilir, pasta kesilir davietlilere dağıtılır. Doğum günlerinde okunan doğum günü şarkılarından örnekler aşağıda verilmiştir (Salariyan, 2019: 20):

ezizim bugünde (bugin) ğonçeler açar
Ürekden sevinip hamı şad olar
Dostların bugünde sennen bir olar
Göyde quşlar sene neğmeler qoşar
Balam senin doğum günün mubarek
Gülüm senin doğum günün mubarek
elele biz vuraq şadlıq eyliyek
hamımız bir yerde mubarek diyek
o gün olsun diyek toyun mubarek
oğlunıŋ qızıŋ da toyun görek

### 1.2. Evlilikle ilgili inanışlar

Türklerde evlilikle ve yuva/ocak sahibi olmakle ilgili kimi inanış ve uygulamalar eskiden günümüze kadar koruna gelmiştir. Türkler'de çok eski zamanlardan beri "gelin alma" törenlerinin en dikkat çeken uygulamalarından biri **"saçı"** ve **"kurban"** uygulaması olmuştur.



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

(Günay-Güngör 1997: 69). Geleneksel Türk inanışlarında dikkat çeken bu saçı uygulaması bütün Anadolu, İran, Horasan, Azerbaycan, Türkmenistan, Tataristan, Kırgızistan vb. Türklerinde olduğu gibi Horasan Türklerinde de yapılan alan araştırmamızda tespit edilmiştir.

Horasan Türklerinde evlilikle ilgili uygulamalar diğer Türk bölgeleri ve topluluğundan farklı değildir. Horasan bölgesinde Azerbaycan bölgesinde olduğu gibi kız istemeye *elçilik* derler, kız ve erkek birbirini beğendikten sonra erkek ailesinden birkaç kişi kız evine gelip görüşmelere başlarlar. Bu görüşmede *başlık* ve *çeyiz* gibi meseleler konuşulup evlilik durumu belli olunca damat ailesi pirinç, yağ, tatlı ve iki adet silindir biçiminde kesme şeker götürülür böylece "qend sındırmaq" merasimi başlar ve kız-erkek nişanlı/adaxlı olurlar ve ailelerin durumuna göre genelde bir yıl sonra evlilik hazırlıklarına başlanır. Kesme şeker kırıldıktan sonra *qardaşlıq* iki parçasını alıp damat ve geline vererek, damattan *sevenci* adında müjdelik alır. Kesme şekeri kıran aksakal Türkçe söyle der: "Allahutaala buyurduğu hezret-i peygemberin şerieti esasında bu cemiyetin şehadetinen filan kesin qızını filan kesin oğluna verdik". Daha sonra kutlamalar yapılır ve "şirni yemek (tatlı yemek)" uygulaması yapılır. Toya (düğün) başlamadan önce kız damat ve damadın kız kardeşi ile birlikte, pazara alış verişe götürülür. Bu sırada gelinin ve damadın akrablarından bir kaç kişi onlara eşlik eder. İran'ın diğer Türklerinde olduğu gibi Horasan Türklerinde de toyun en önemli günlerini **"hına gecesi"** ve **"gelin getirme/gitme günü/gecesi"** oluşturur. Horasan Türklerinde toydan önce damadın ve gelinin güvendiği ve sevdiği birer kişi belirlenir ve bütün işler ve toyu yönetmek onlara devredilir; damadın seçtiği kişiye *Qardaşlıq,* gelinin seçtiği kişiye *bacılıq* derler. Dergez bölgesinde hına gecesinde damat yakın akrabaları ve *qardaşlıq* ile birlikte gelinin babaevine hediyeler götürürler Bir odada gelin kırmızı duvakla damadı gelip hediye ile duvağı açmasını bekler. Daha sonra hına hazırlanır ve gelinin eline koyulur: Gelin, elini omuzuna doğru tutar ve ilk çocuğun erkek olması temennisiyle bir erkek çocuğun üç kere kınayı götürmesi istenir. Bu uygulamadan sonra damat ve gelinin eline hına yakılır. Damadın eline hınayı *qardaşlıq*, gelinin eline hınayı *bacılıq* yakar. Bu aşamada bir kadın eskiden ağızdan ağıza süregelen türküyü elinde eldefe (daire) çalarak söyler ve orada bulunan herkes kadına eşlik eder. Gulâmân bölgesinden derlediğimiz Türkü şöyledir:

| | |
|---|---|
| geline baḫ gline | ay geder batan yere |
| ḫına yaḫar eline | melekler yatan yere |
| Şirin şirin danışar | emi qızı qurban olsun |
| Qurban olay diline" | emi oğla yatan yere" |
| "su geler lüle lüle | "ay geder batan yere |
| Yâr geler güle güle | melekler yatan yere |
| Elinde ipi destmal | emi oğlan qurban olsun |
| Oḫşadım qızıl güle | emi qızı yatan yere |

Gelin ve damadın eline hına yakıldıktan sonra hına kâsesi elden ele gezdirilir ve herkes kınadan biraz alıp hediye olarak gelinin annesine bir meblağ verir.

Hına gecesinin ertesi akşamı **"gelin getirme"** günüdür. Gelin getirilirken damadın bekar kardeşi veya yakını olan *qardaşlıq* geline kırmızı kemer (kuşak) bağlar. Bel bağlamak merasiminde destmalın içine biraz ekmek ve tuz koyup gelinin beline bağlarlar. Gelin evden çıkarken gelinin babası veya herhangi bir büyüğü geline **"hayır dua"** eder. Bu dua edilmeden gelin



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

evden çıkarılmamasına dikkat edilir. Yukarıda söz edildiği gibi gelin yeni evine geldiğinde damadın annesi saçı uygulaması yapar ve şenlik geç saatlere kadar sürer. Gulâmân bölgesinde damat evine gelince, gelin bakırdan bir leğen üzerinde üç kere geçmek zorunda bazı bölgelerde ise gelinin ayağı altına kırması için kırılacak kap veya yumurta koyarlar böylece gelin bunları kırarak eve giriş yapar. Gelin eve getirildikten sonra **"nar ve alma atma"** uygulamasına geçilir. Şöyle ki gelin damat evine gelince damat *qardaşlıq* ile birlikte evin damına veya bir tepenin üzerine çıkıp toya gelen gençlere doğru bereket, verimlilik, üretkenlik, soyu sürdürme, sadakat, vefa anlamlarına gelen *elma/nar atma töreni*ni gerçekleştirirler. Bu meyveleri tutan kişinin yakında evleneceğine inanılır (Anadoludaki karşılığı için bkz. Üstünova, 2011: 146-155).

Gelin getirmenin ertesi gününde Cüveyn şehrinde kadınlara özgü olan "görmiş" töreni uygulanır. Bu törende gelinin kadın akrabaları yeni elbiselerle gelini görmeye giderler ve geline hediyeler sunarlar.

Dergez ilinde ise son zamanlara kadar gelin getirmenin ertesi gününde yoncalıklarda toplanıp güreş yarışması yapılırmış bu güreşe belmebel veya dizbediz derlermiş. Kimi zaman *kürteki* adında serbest güreş yaparlarmış. Güreşi kazananlara toy sahibi tarafından seçilen ödülleri verilirmiş. Gürş yapılırken kasaba/köyün yaşlı kadınları *yuxa çörek* adında bir ekmek yapıp içine pirinç ve et koyduktan sonra çocuklara dağıtırlarmış (Kaynak kişi, Abdullah Kaybî).

### 1.3. Ölümle ilgili inanış

Göktürkler'de, hakan veya kahramanların, ünlü kişilerin mezarları üzerine "öldürdükleri düşmanları" temsil eden heykel veya taşları diktikleri, eğer taş bulamazlarsa ağaçtan yapılmış heykel veya kazıkları bu amaçla kullandıkları ve bu biçimde dikilen taşlara Balbal denildiği bilinmektedir (Tanyu 1968: 88).

Geleneksel Türk inanışlarında ölümle ilgili çok sayıda tarihsel materyal bulunmanın yanı sıra bu inanış ve uygulamalarının günümüze kadar da devam ettiğini kanıtlayan bilimsel araştırmalar yapılmıştır. İskitlerde ölü gömme töreni yılın belli zamanlarında yapılırdı. Ölüler ya yazın başında ya da son baharda gömülürdü. Hatta M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda yaşayan Türkler arasında ilkbahar veya sonbaharda ölü gömme geleneği varlığını sürdürüyordu (Durmuş 2004: 23). Türklerde ölü için yapılan büyük törenlere "yog" denir. Kaşgarlı Mahmut yoğ: "matem, yas, ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek" (DLT 1941: 143); yogla-: "ölü için yemek vermek" (DLT 1941: 309) anlamlarına geldiğini kaydeder ve "Türklerin geleneği böyledir" (DLT 1941: 309) der. Eskiden Türklerde ölümler çok acı ve üzüntüyle karşılanmış, ölüm karşısında duyulan üzüntü saçlar kesilerek, yüzler yaralanarak, çığlıklarla ağlanarak yapıldığı gibi bu gelenek hâlâ İran'ın Meşgin Şehir ilinde (Rahimi, 2019: 152) ve Horasan'ın Cüveyn, Dergez ve Bocnurd illerinde yaptığımız alan araştırmasıyla tespit edilmiştir. Örneğin Cüveyn ilinde ölünün birinci dereceden yakınları yakalarını ve yüzlerini yırtarak, çığlıklar atarak üzüntülerini gösterirler. Gulâmân ilinde ise ölünün defninden sonra yakınları **yığı oḫumaq** ile üzüntülerini dile getirirler. Cüveyn ilinde ölü vefat edince bilir ve deneyimli olan kişi ölünün çenesini ve gözlerini bir destmalla bağlar ve baş parmaklarını da aynı şekilde birbiri üzerine getirilerek bağlar ve kıbleye doğru yatırır. Cenazeye daha çok erkekler katılır. Ölünün yakın-



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

ları tabutu tutmaz ve Cenaze namazından sonra tabut cenazeye katılan halk tarafından mezara kadar götürülür. Ölü kadın olursa mahrem birisi onu mezara koyması gerekir; koca kendi karısının ölü yüzünü görmeye hakkı yoktur (Kaynak kişi, Ali Ekber Melaycerdî).

Genellikle Kırgız, Kazak, Türkmen, Tatar, Çuvaş, Anadolu, İran ve Azerbaycan Türklerinde yapıldığı gibi Horasan Türkleri'nde de ölünün **üçü**, **yedisi, kırkı** ve **yılı** biçiminde gerçekleşen anma törenlerine rastlanır. Cüveyn ilinde günümüzde yakın akrabalar kırkına kadar her perşembe bir araya gelerek ölüyü yâd ederler fakat tanıdık tanımadık herkes ölünün üçüne kadar törene katılıp fatiha okuyarak ölünün yakınlarına başsağlığı dilerler. Törenin üçüncü günü bitince Molla veya aksakal ölünün yakınlarından izin alarak herkesi kara giysisini çıkarıp, tıraş olmalarını, şayet düğünleri varsa yapmalarını söyler. Öğle ve akşam yemeği olarak ***aşu*** adında bir yemek verilir ve katılanlardan helallik istenir (Kaynak kişi, Ali Ekber Melaycerdî).

Horasan'ın Gulâmân ilinde yatalak olan ve ölmesi olası görülen yaşlı kadın veya erkeğin eline (bazen de ayaklarına) kına yakılır; yaşlı kadınların saçlarının uzun olması elzemdir çünkü vefat ettikten sonra Hazret-i Zehra'nın onların ziyaretine geleceklerine ve onlar bu uzun saçlarıyla ***yaşmaq bağlamaq*** ile ona saygı ve hörmet göstereceklerine inanırlar (Nasır Ruhânî).

Bocnurd'un Gerivan ilçesinde yas sahibinden biraz kesme şeker alıp mezarı kazanlara verilir. Ölünün kırkına kadar ölünün yakınları **ağzı qanlı** oldukları için ağır bir iş yapmayıp komuşları onların yerine yaparlar. Erkekler kırkına kadar tıraş olmazlar. Gerivan'da **yığa oḫumaq**'a **bete bece** derler. Gerivan bölgesinden derlediğim **yığalar/bete beceler**'den birkaçı aşağıda verilmiştir:

qardaş geliye seferden
ḫuday saḫla meni ḫeterden
adı çıḫdı defterden"
"bülbülki bir quşdı
Oḫıya ve diye men geddim
Baḫdım Cevad'ın yeri boşdı
gel gedey dağ başına"
gece gindiz qeçerey (bağırmak)
Memmed gel Memmed gel"
"qaşı qara gez (göz) oğıl
derdi derman olmayan oğıl
muradına yetişmiyen oğıl
Derdi zar oğıl (Kaynak kişi, Firengis Gerivanî)

Eski dönemlerden beri Türklerde ölüler için yapılan balballar ve kurganlar günümüz İran Türklerinde de yaygın olarak bulunmaktadır. İran Azerbaycanı'nın Tebriz ve Meşgin Şehir illerinde görülen balballar ve Kurganlar (Rahimi, 2019: 152) gibi Horasan'ın Bocnurd ilinde görülen ve Türkmenlere ait olduğu düşünülen bu ağaçtan balballar Türk kültürü ile ilişkili olabileceği gibi Türklerin Horasan'daki yerleşim tarihini de belirleme nokta-i nazarından da kimi ip uçları verebileceği kanısındayız.

### 2. Doğayla ilgili inanışları

Geçmişte konargöçer olarak yaşamlarını sürdüren Türkler doğayla iç içe yaşamış ve doğayı Tanrı'nın kendilerine verdiği en büyük nimet olarak bilmişlerdir. Bu yüzden onlar arasında doğadaki çeşitli unsurlarla ilgili inanışlar ortaya çıkmıştır. Türklerin doğayla ilgili halk inanışları daha çok insan açısından hayati önem arz eden unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır (Arık 2005: 115).



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Diğer Dünya Türklerinde olduğu gibi Horasan Türklerinin de günümüze kadar nesilden nesile yaşata getirdikleri doğa ile ilgili halk inanış ve uygulamaları genel olarak diğer Türk halkları özel olarak de diğer İran Türkleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiş, kimi antropolojik ve kültürel veriler gelecek Türkoloji çalışmaları için de ufuk açıcı olabileceği düşünülmektedir. Horasan Türklerinde alan araştırmasından elde edilen doğayla ilgili kimi inanış ve ritüeller şöyledir:

### 2.1. Gökle ilgili inanışlar

Altay ve Kırgız destanlarında rastlandığı gibi İran, Azerbaycan ve Horasan bölgesinde yaşayan Türklerin inanışına göre de Tanrı ilk önce göğü, sonra da yeri yaratmıştır. Şaman törenlerinde, Ulu Tanrı'nın bulunduğu göğün katları, beşinci kattan sonra başlar. Bazen dokuzuncu katın yani göğün en yüksek katının üzerinde, Tanrı'ya ulaşılırdı (Ögel 2006: 145-146). Benzer rivayetler İran ve Horasan Türkleri'nde de görülür ve Tanrı-Gök ikilisi ve sürekli birbiriyle ilgilendirilmesi Horasan Türklerinin hepsinde görülür ve halk inancına göre gök yedi kattan oluşmakta; birinci katı topraktır, diğer katlarda ise mevkilerine göre melekler yaşar. Kimileri ikinci, kimileri daha yüksek katlardadır. Yedinci katta ise Tanrı, kendi tahtının üzerinde oturup evreni idare edmektedir. Bazı inanışlarda ise Tanrı dokuzuncu katta tahtının üzerinde oturur. Geleneksel Türk halk inanışlarında, Tanrı'nın gökle ilgilendirilmesi bugün de halk arasında **"yeri göyü yaradan bir Allah'a and olsun"**, **"Allah hakkı"** gibi yemin ve ant ifade eden deyimlerde izlerine rastlanır. Göğe atfedilen bu kutsallık Tanrı'nın gökte olduğuna inanılmasından kaynaklanır. Göğün çadırı altında yer aldığına inanılan yıldızlar da Türkler tarafından kutsal kabul edilmiştir. Bocnurd'un Gerivan ilçesinde kuyruklu yıldız gördüklerinde birisinin öldüğü ve yıldızının söndüğü anlamına gelir. Halk inanışına göre herkesin gökte bir yıldızı var ölünce yıldızı da ölür. Şu inanış şöyle ifade edilir: **"göyde herenin bir ulduzu var, adam ölende göydeki ulduzu da aḫır"**. Güney Sibirya'da Zühre yıldızı (Çolpan) at sürülerinin koruyucusu olarak kabul edilir (Ögel, 2006: 214). Türklerde, Yıldızlar, günün bittiği zaman Tanrı'nın insanoğlu için bir koruyucu ve yönlendirici iye olarak yarattığına inanılır. Bocnurd'un Gerivan ilçesinde Sabah yıldızına (Çolpan) **Işıqlı Ulduz** denilmesinin sebebi de bu inanış ile ilgili olduğu düşünülebilir. Ay tutulduğu zaman Horasan Türklerinde tespit ettiğimiz inanç ve uygulamalardan birkaçı şöyledir: "**ay tutulanda boylu (yüklü) ḫatın aya baḫsa, çağası (çocuk) ay ḫallı (çil, benek) olar**", "**ay tutulanda mis qab (bakırdan kap) çalmaq, tüfeng atmaq ḫeyirli olur**" (Kaynak kişi, Ali Afşarniya).

### 2.2. Yer-Su ile ilgili inanışlar (Iduk Yer-Sub)

Orhun yazıtlarında geçen "Iduk Yer-Sub" ifadesi Türklerde kimi yer ve suların kutsal olduğu ve Tanrı'nın insanoğluna gönderdiği ve yarattığı birer iye olarak görülürler. Yer-Su kültünün en önemli temsilcileri arasında dağ, taş, çeşitli sular, ağaç gibi unusurlar gelir. Çalışmamızın bu kısmında bu kültlerle ilgili inanışlar ve uygulamalar tespit edilip kimi zaman yapılan ritüellerin ne anlama geldiğini saptamaktır:



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

**2.2.1. Dağla ilgili inanışlar**

Türklerde yer-su kültünün en önemli temsilcisi olarak dağ kabul edilir. Orta Asya'da her boyun kendine ait kutsal bir dağının olması, bugünkü Altaylı Şamanist boyların da her birinin özel mukaddes dağlarının bulunması (Roux 1994: 124-128; İnan 1995: 48-51), Çin'in ortalarında, Kansu'da yaşayan Budist Sarı Uygurların, Anadolu ve İran Türklerinin de kutlu birer dağının olması Türk dünyasının en önemli ortak simge ve inanışlarından birini oluşturmaktadır. Dünya Türklerinde olduğu gibi İran'ın Azerbaycan, Türkmen, Kaşkay, Halaç ve Horasan Türklerinde de en az birer kutsal dağ/tepe olduğu bilinmektedir.

Türkler nazarında dağlar, Tanrı'ya yakın birer mekan olarak kabul edildiğinden kimi zaman kurbanların sunumu da buralarda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda yaşlıların anlattığına göre Horasan Türkleri *Aladağ* sıradağlarına gidip kurbanlarını burada Tanrı'ya sunuyorlarmış. Bununla birlikte Horasan'da kutsal sayılabilecek dağlardan *Köppedağ*, Mane ve Semelqan ilindeki *Qorqud/Qorḫud* dağı, Esferayen ilinin Bam u Safiabad ilçesinde bir dağ yamacında bulunan *Baba Qodret* adındaki yatır ve mağara, *Se'li* (Saluq) dağı, Bocnurd etrafındaki *Yamandağı,* Geraylı tepesinin arkasında *Ḫâce Qanber* ve *Danyal Peygamber* gibi yerler vardır. Eskiden günümüze kadar süregelen dağların koruyuculuğuna olan inanış nedeniyle Türkler ölülerini yükseklikllere gömmüşler, böylece dağlar/tepeler hem ölü ruhlarını korumuş hem de ölülerin ruhları dağlardan çabuk bir şekilde Tanrı'ya doğru gidermiş. Bu gelenek, bütün İran ve Horasan Türklerinde tespit edilmiştir ve neredeyse bütün kasaba ve köylerde ölüler yüksek yerlere ve tepelere gömülmeye özen gösterilmektedir (Kaynak kişi, Ali Afşarniya).

**2.2.2. Suyla ilgili inanışlar**

Iduk yer-sub kültünün bir tezahürü olan su ile ilgili inanışlar ve ritüeller bütün dünya Türklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Horasan Türkleri arasında sularla ilgili çeşitli uygulamalar ve ritüeller bulunmaktadır: Horasan'ın Gulâmân ilçesinde kamerî ayın ilk gününde ayın görüldüğü sırada bir kâseye biraz su koyup daha sonra içine küpe, yüzük vb. gibi bir altın parçası atarlar ve aya ve ağaçlara bakarak Tanrı'dan isteklerini diledikten sonra elleriyle suyu göğe doğru serperler. Yine aynı bölgede şiddetli yağmur yağdığı zaman sel korkusundan sobaya balçık sürerler, böylece selin gelmesine engel olacacaklarına inanırlar. Yine şiddetli yağmur yağdığnıda seli engellemek için yere bıçak saplayarak yağışın dinmesine inanırlar. Dergez, Bocnurd vb. Horasan il ve ilçelerinde az yağışın olduğu zamanlarda kumaş ve ağaçtan bir korkuluk -Dergez'de buna **Köse Gelin**, Bocnurd'da ise **Çöm Çuma Gelin** kim köylerde ise **Köse Unim** veya **Qerri Yeŋi** derler- yaparak grup hâlinde evlerin kapısına giderler ve şu şiiri okurlar:

köse gelin, ne ister, Tanrı'dan yağış ister
Köse işi qessabdı, qar da yağsa hesabdı
Köse yazıq kasıbdı, çoḫ qerz onı basıbdı
Allah Allah yağış verginen, nezrim (adak) qebul edginen
Yağ yağışım seylgine, yağ yetimin bellegine
Yağ sağırın (yetim) bağçasına, yağ qocanın deymesine (Kaynak kişi, Abdullah Kaybî)



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Sözü geçen bu grup her evin önünde dururlar, evin bir bireyi çıkıp su ile dolu kabı **Çöm Çuma Gelin**'in/**Köse Gelin**'in üzerine döker ve Tanrı'dan yağmur talebinde bulunur. Dergez'in bazı bölgelerinde ise yağmur yağsın diye **yağış töreni** adına bir çorba pişirip yoksullar arasında dağıtırlar (Salariyan, 2019: 134-135). **Yağış Töreni** çorbası yaparken okunan Türkü şöyledir:

Çömçe ẖatın ne ister? şırhaşır yağış ister
Eli qolı ẖemirde, birce qaşuk su ister
Çaẖ daşı, çaẖmaq daşı, yandı üregimbaşı
Allah bir yağış gönder, göyertsin dağı daşı
Aladağın buludu, yetimlerin umudu
Allah bir yağış gönder, arpa buğda qurudu (Kaynak kişi, Abdullah Kaybî)

Horasanın'ın bazı bölgelerinde ise yağmur namazı kılınıp koyun kesilerek o günün öğle yemeğini onun eti ile yaparlar ve şu şiiri söylerler:

çöm çume gelin ne istiŋ, Allah'dan yağış istim
Elim ẖemirde qalıb, bir qaşuq su istim (Kaynak kişi, Meryem Gerivanî)

Bocnurd'un Gerivan ilçesinde gece vakti yere sıcak su dökülürse cinlerin incinmesine neden olacağı için hoş karşılanmaz böyle yapıldığı takdirde cin bunu telafi ederek adam cin çarpmış olacak; bu uygulama kadınlar için daha geçerli çünkü onları doğuramaz yapacağına ve yüklü olduğu takdirde bebeğinin ölümüne neden olacağına inanılmaktadır (Kaynak kişi, Meryem Gerivanî).

Yaptığımız alan araştırmasında, Dergez ilinde Ab Eyub, Qedemgah Eli, Çeşme Eli (Eli-bulağ) adında pınarların olduğu ve yerel halk tarafından saygı görüldüğü ve kutsal sayıldığı tespit edilmiştir.

### 2.2.3.Ağaçla ilgili inanışlar

Horasan Türklerinin halk inanışları ve ritüellerine konu olan unsurlardan birisi de bütün Türklerde görülen "ağaç kültü"dür. Din tarihinde tam bir ağaç tapımından söz edilemeyeceği gibi, ağaçla ilgili tapınmaların aslında ağaç için olmayıp, onun anlamlandırdığı ve simgelediği nesne adına ortaya çıktığını belirtir (Eliade, 2003: 269-270).

Horasan'ın Cüveyn ilinde **yolgun/tağ** adında bir ağaçlarının olduğu ve dalına bağlanan bir çaput onların dileklerini yerine getirdiklerine inanırlar. Bu inanış hemen hemen bütün Horasan il ve ilçelerinde tespit edilmiştir. Başka örnekler ise, Bocnrud'un Şah Ocağı köyünde kutsal bir ağacın olduğu ve dallarından ip ve kumaş bağlayarak dilekte bulunmaları, Dergez'de Çınar ağacının kutsal olduğuna ve hastayı sağaltmak için dalına bez kumaş bağlayarak dua etme uygulaması tespit edilmiştir. Yine Dergez ilinde **Şefa Çınarı** adında bir ağacın yanı sıra *Aselme* dağında **Ovliya Arça** (Evliya Ardıç) adında bir ağacın olduğuna ve gerektiği zaman bu ağacı ziyaret etmek için kilometrelerce yol katedildiği kayıt altına alınmıştır. Horasan'ın pek çok bölgesinde olduğu gibi Bocnurd'un Gerivan ilçesinde de **Arça** (Ardıç) ağaçlarının kutsal olduklarına özellikle büyük pınar ayağında olan **Arça**ların yerel halk tarafından adak yeri olarak bilinerek çocuk doğurmayan kadınların buralara gidip ip veya kumaş bağlayarak çocuk doğurabileceklerine inanırlar (Kaynak kişi, Ali Ekber Melaycerdî).



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

Cüveyn'de ürün vermeyen ağacın, sahibi tarafından testere ile saldırılıp kesilmesi ile korkutulan ve haberdar olan çevredekiler tarafından kesilmesinin engellenmesi, böylece aynı yıl sözü geçen ağacın meyve vermesine veya az yağışlı yıllarda zire gibi ürünün yanına gidip yüksek sesle yakın bir zamanda sulanması haberini verince, mahsulün çiftçinin sözünü eşittiğine ve yeşerdiğine inanılır (Kaynak kişi, Ali Ekber Melaycerdî).

Horasan Türkleri'nin yaşadığı hemen hemen her bölgesinde kutsal ağaçların bulunduğu Salariyan Tarafından tespit edilmiştir: Bocnurd ilinin Qaraḫan Bendi köyünde bulunan **Teppe-i Gül İmam**'da olan çalılar, Bocnurd'un güneyindeki Kale-i Eziz'in merkezinde bulunan **Çınar Qele-i Eziz**, Bocnurd ilinin Abdül Abad köyünde olan **Direḫt-i İz**, Bocnurd'un batı tarafında bulunan Aḫırdağ yükseklikliklerinde bulunan çeşmenin güney tarafında olan **Dara Pertedi**, Bocnurd'un Esfidan ilçesinin **Direḫt-i Ağası Beyg**, Serçeşme-i Gerivan'da bulunan çok yaşlı ve iri **Arça** ağaçları vb. (daha fazla bilgi için bkz. Salariyan, 2019: 276-279). Evlenmeyen kızlar Gerivan'da Serçeşme-i Gerivan'da pınarın etrafında bulunan **Arça** ağaçlarına, Şirvan bölgesinde ise **Üç Qardaş Qara Qapan** ve **Ağızı Qapaqlı** dağlarına gidip orada bulunan kutsal ağaçlara çaput bağlayarak bahtlarının açılmasına inanırlar (Salariyan, 2019: 280).

Son zamanlara kadar Göktürklerde, Uygurlarda, Hazarlar ve onların torunu sayılan Karaylarda (Arık 2007: 43-44) var olan "meşe kültü" yaptığımız derlemede Horasan'in birçok il, ilçe ve köylerinde hâlâ yaşandığı ve Tanrı'dan bir şey istenildiğinde meşeliklere gidip dualar edildiği uygulamalarına rastlanılmıştır.

### 2.2.4. Ateş ve ocak kültü

Geleneksel Türk halk inanışlarında kutsal sayılan nesnelerden biri de ateştir. İnanışa göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar ve aydınlık (mutluluk) getirir. Altaylılar ve Yakutlar ateşte bulunan arındırıcı güce veya ruha **"ot izi"** (ateş sahibi) derler ve çakmak taşı ile elde edilen ateşi kutsal sayarlar (Seyidov, 1983: 155). Ateşe saygı duyma bütün Türklerde olduğu gibi Horasan Türklerinde de günümüze kadar devam edegelmiştir. "**od astında/altında bela qalmaz**", "**oddan kül, külden od 'emele gelir**" gibi atasözleri Horasan Türklerinde bu saygının bir göstergesidir. Horasan'da yılın son çarşambasına **qara çerşenbe** derler, bunun nedeni bugünde ölülerin mezarına gitmeleridir. Bunun dışında Horasan Türklerinde ateşe saygı duymayı gösteren en önemli uygulamalardan biri yılın son çarşambasında ateş yakıp üzerinden atlamak ve atlarken de dilekte bulunmaktır (ölüsü olan aile o sene bu uygulamayı yapmamaya özen gösterir). Bu gelenek bütün İran Türklerinde ortak bir ritüel olup ot iyesi ile ilişkilendirilir. Çarşamba akşamı gün batar batmaz ateş yakma uygulaması başlar ve üzerinden atlanırken aşağıdaki şiirler söylenir:

*Atıl batıl çerşenbe,*
*Beḫtim açıl çerşenbe,*
*Ağırlığım yoğurlığım burda qal,*
*Diş ağrım, baş ağrım burda qal"*
*"Atıl batıl çerşenbe,*
*Beḫtim açıl çerşenbe,*
*gelecek şirin olsun, qara günler qurtulsun"*
*qırmızlığın bizimki, sarılığımız senin olsun"*
*"ğem geder şadlıq geler, muhnet geder rûzî geler*
*sarılığım seninki, qırmızlığın menimki*
(Kaynak kişi, Ali Afşarniya)



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

*Atılım düşüm çerşenbe, yemişe qatım çerşenbe*
*Ağırlığım baş ağrım, diş ağrım tökül burda qal"*
*"her il seni yandıraq, dövre-dövrene yığılaq*
*Dene dene atılaq, qend, şekere qatılaq*

Yukarıdaki şiirlerden de anlaşılacağı üzere ateşin hem evlenmemiş kızların bahtının açılacağına ve mutluluk getireceğine hem de her türlü dert ve belayı götüreceğine inanıldığı söylenebilir.

Ateş ve ocakla ilgili bazı inanış ve uygulamalar iç içe girmiştir. İran Azerbaycanı'nın Meşgin Şehir ilinde olduğu gibi (Rahimi, 2019: 155) Horasan'ın da bazı kasaba ve köylerinde gelin baba evinden çıkarılırken başı üzerinde tuz dolaştırılıp ocağa atılır. Büyük şehirlerde ise gelin çıkarken Kur'an, çiçek, ayna vb. eşyalarla süslenmiş sofra etrafında dolaştırılır. Halk inanışlarına göre ocaklara özel saygı atfedilmekte hatta onlara tükürmek, su ile söndürmek iyi karşılanmaz. Bunlarla birlikte Horasan'ın hemen hemen bütün ilçe ve köylerinde kutsal ocak bulunmakta ve bu ocakların sahiplerine adaklar adanıp her yıl çok sayıda hediyeler götürülmesi tespit edilmektedir. Örneğin Bocnurd'un Gerivan bölgesinde çırak, ateş, ocak ve tandıra ant içmektedirler: "**bu çırağa and olsun**", "**şu tendire and olsun**", "**ocağıŋ kor olsun**", "**oda işiyenin gözi kor olar**", **"od ocağa and olsun"** (Kaynak kişi, Firengis Gerivanî).

Ayrıca, Horasan'ın Gulâmân bölgesinde *Kor Mansur* adında bir Seyid'in olduğuna ve onun ocağına ant içtikleri tespit edilmiştir. **"Kor Mansur'un ocağına and olsun"** tarzında inanış da ocak kültü ile ilgili olduğu açıktır.

**3. Yeni yıl / Bahar bayramı (Nevruz)**

Nevruz geleneği Türkistan Türk topluluklarında çok eskilere kadar götürülebilir. Çin kaynaklarında Hunların, milattan yüzlerce yıl öncesi, 21 Mart tarihinde hazır yemeklerle kıra çıktıklarını, bahar şenlikleri yaptıklarını, bu bahar şenliklerinin o günden bugüne değişmeden gelen âdet ve gelenekler olduğu öğrenilmektedir (Çay, 1999: 89-vd.).

Türklerde varoluş ve yeniden dirilişi simgeleyen Nevruz, eskiden günümüze kadar bütün Türk topluluklarında -Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tataristan, Doğu Türkistan, Anadolu, İran, Balkanlar, Irak, Suriye vb.- kutlana gelmiştir (Rahimi, 2019: 157).

Horasan'ın bütün il ve ilçelerinde bayrama bir süre kala hazırlıklar başlar, evin her yanı temizlenir, fiziksel ve ruhsal olarak herkes yeni yıla başlar. Cüveyn ilinde en önemli Nevruz ritüeli "**ẖan tutmaq**"dır. Yıl bayramının (Nevruz) ilk gününde herkes bayram yerinde ('eydgâh) hazır bulunur. Kızlar oynar, erkekler güreşirler ve **aşuq** atarlar ve yerel oyunlar oynarlar. En önemli oyunlardan biri olan **ẖan tutmaq** oyununda gençler kendi aralarında birini Nevruz günlerinin hanı olarak seçerler ve bu günler hanın verdiği herhangi bir buyruk yerine getirilir. Örneğin köyden geçen yabancı birini şaka olarak tutup dövmelerini emreder ve gençler para alana kadar o genci döverler. Horasan'ın diğer bölgesi olan Gulâmân ilçesinde yıl bayramına 15 gün kala yeşillik olarak bir tabakta buğdaydan sebze, evi derin temizleme, evi yıkama ve boyama gibi işler yapılmaya başlar ve yılın dönmesi esnasında evin erkek çocuğu, erkek çocuk yoksa evin babası kızyla birlikte büyük bir leğende Kur'an, su, tatlı ve sebze



e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org

koyup diğer odaları ve bahçeyi bir dolanıp baba ve annenin bulunduğu odaya girip onların bayramını kutlarlar. Bunun nedeni evlerine giren ilk kimsenin kendi çocuklarından olduğu böylece ayaklarının uğur, hayır ve iyilikler getireceğine inanılır. Yine aynı bölgede su ve altına bakmak diğer Nevruz inanışlarından biridir. Yıl dönmeden aile bireyleri iyi bir yıl geçireceklerine inandıkları için annenin kâseye döktüğü suya bakarlar (Kaynak kişi, Nasır Ruhânî).

Yukarıda söz edilen halk inanışları dışında Horasan Türklerince kutlanan ve uygulanan diğer ritüellerden **Çille Gecesi**, **Ağac Oyunu**, **Alagöz Oyunu**, **Enareki Oyunu**, **Ayaq Oyunu**, **Döner Döner Oyunu**, **Qaldı Qaldı Oyunu**, **At Ağacı Oyunu**, **Gelin Atlandı Oyunu**, **Qılınc Oyunu**, **Halay Oyunu** vb. gibi **Sünneti Oyunlar (Dansları)** ile birlikte, çoğunlukla genç kuşağın boş vakitlerinde oynadığı mahalli oyunlardan bazıları şunlardır: **EL-Ele Düyme Gele Oyunu**, **Atdı Tutdu Oyunu**, **Atlanma Oyunu**, **Arada Vurdu Oyunu**, **Aslan ve Ceyran Oyunu**, **Aşıq Oyunu**, **Ağac Atma Oyunu**, **Otur Üç Düz Oyunu**, **On İki Düz Oyunu**, **Uçdum Qondum Oyunu**, **Uçdu Uçdu Oyunu**, **İp Atdı Keçdi Oyunu**, **İp Çekdi Oyunu**, **Bizden Size Kim Düşe Oyunu**, **Beş Daş Oyunu**, **Pul Çönderme Oyunu**, **Pişik Qaçdı Oyunu**, **Pişik Keçdi Oyunu**, **Top Tutdu Oyunu**, **Tuşla Oyunu**, **Çekişmek Oyunu**, **Çiling ve Ağac Oyunu**, **Dala Mindi Oyunu**, **Qurdum Quzu Aparram Oyunu**, **Göyde Ne Var Oyunu** vb.

Horasan Türkleri'nde bu inanışları ve uygulamaları yanı sıra çeşitli dinî inanış ve kutlamalar da gerçekleştirilir. Bu doğrultuda en önemli dinî kutlamalar arasında **Urucluq Bayramı**, **Qurban bayramı**, **Qedir Bayramı**, **Meb'es**, **Şe'bâniye bayramı**, **Peygamber Miladı**, **Hz. Ali Miladı** vb. bayramlar diğer İran Türklerinde olduğu gibi Horasan Türklerinde de şenliklerle kutlanır.

**Sonuç**

Horasan Türklüğünde genel Türk kültürünün özellikleri bazen yerel unsurlarla karışarak eskiden günümüze kadar yaşayagelmiştir. Horasan bölgesi Türklerin İran ve Anadolu'ya girmesi için bir hinterland görevi üstlenmiştir. Türk boy ve lehçelerinin her biri nasıl genel Türk değerler dizgesi ve kültürünü algılamak için önemliyse Horasan'da yaşayan Türk kültürü, inanış ve uygulamalarını ortaya koymak bu bütünü kavramak ve idrak etmek için yardımcı olacaktır.

Ortaya çıktığı ilk tarihten itibaren kuşaktan kuşağa gelişip aktarılan Türk kültür ve antropolojik unsurlar, Horasan Türklerinde de günümüze kadar gelmiştir. Horasan Türklerinde yapıla gelen genel halk inanış ve uygulamaları çok derin bir kültür birikimin habercisi olarak nitelenebilir. İran'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Horasan'ın da kırsal bölgelerinde sathi bir din anlayışının var olduğu ve yaşamın bütün alanlarında daha çok Türklükten gelen eski inanış, gelenek ve uygulamaların sürdüğü söylenebilir. Türk toplulukları arasında en önemli dikkat çeken unsurlardan biri bu halk inanış ve ritüellerinin hemen hemen aynı olmasıdır. Horasan bölgelerinde yaptığımız alan araştırmasında bu yöre insanlarında yaşaya gelen inanış ve uygulamaların diğer Türk coğrafyalarındakinden bir farkının olmamasıdır.

Horasan Türklerinden derlediğimiz Türk sözlü külütüründe yaşamakta olan inanç ve uygulamalar, çok eski tarihlere kadar uzanan inanç görünümleri olarak değerlendirilebilmenin yanı sıra, Genelde dünya Türklüğü özelde ise İran Türklüğü için sözlü kültür ürünlerinin bir

bütünce hâlinde bir araya gelmesi ve bunların bütün yönleriyle incelenmesi ve gelecek antropolojik, kültür ve halk edebiyatı araştırmaları için katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan Horasan Türkçesiyle ilgili malzemeler bir an önce derlenip kayıt altına alınması elzemdir.

## Notlar

1 Çille: insanın kemale ermesini ve büyümesini engelleyen bir tür uğursuzluk ve ağırlık, bu uğursuzluk hamileye zarar verir ve bebek için hasta olmasına, büyümeme, kem gözlük ve kimi zaman da onun ölümüne yol açabilir. Ayrı. Bkz. Salariyan, 2019: 16.

**Yazarların katkı düzeyleri:** Birinci Yazar %100

**Contribution Rates of Authors to the Article:** First Author %100

**Etik komite onayı:** Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

**Ethics committee approval:** Ethics committee approval is not required for the study.

**Finansal destek:** Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

**Support Statement** (Optional): No financial support was received for the study.

**Çıkar çatışması:** Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**Statement of Interest:** There is no conflict of interest between the authors of this article.

## Kaynakça

Arık, D. (2005). *Azerbaycan Türklerinin dini tarihi ve halk inanışları*. Öztepe.

Atsız Gökdağ, B. - T. Doğan. (2016). *İran'da Türkler ve Türkçe*. Akçağ.

Azizî, F. (2010). *Ferheng-i lüğāt-ı Turkî: Turkîniy Ferheng lüġeti* (Türkçenin sözlüğü) (Horasan diyalekti) İşrak.

Çay, A. (1999). *Nevruz Türk Ergenekon bayramı* (8. Baskı) İleri.

Durmuş, İ. (2004). İskitler'de ölü gömme geleneği. *Milli Folklor,* 61, 21-29.

Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş* (L. Arslan. Çev.) Kabalcı.

Günay, Ü. – H. Güngör. (1997). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi*. Ocak.

Güngör, Harun. (1998). *Türk bodun bilimi araştırmaları*. Kıvlcım.

İnan, A. (1994.). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. TTK.

Kafkasyalı, A. (2010). *İran Türkleri*. Bilgeoğuz.

Karini, Gülcan. (2013). Halhal (İran) efsanelerinde eş zamanlı ve art zamanlı yaklaşımlar: Al karısının kolyesi ve Sümerler. *TDİD*, XIII/2, 67-76.

Kaşgarlı, Mahmut. *Divan-ı Lügati't-Türk* (B. Atalay. Çev.) *III*, TDK.

Köymen, M. A. (2000). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi*.(3.Baskı) *1*, TTK.

Kulîzâde Mezerci Celal ve Meryem, N. G. (2011). *Ferheng-i lüġāt-ı Zebān-ı Torki-ye Ḫorāsānį be Fāarsį: (Horasan Türkçesi Farsça* Sözlük). Meşhed.

Ögel, Bahaeddin. (2006). *Türk mitolojisi*. (3.Baskı) *II*, TTK.

Rahimi, M. (2013). Dil hayâtiyeti bağlamında Horasan Türklerinin bugünkü durumu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, 131-142.

Rahimi. M. (2019). İran Türklüğünde geleneksel Türk inançlarının etki ve izleri. *Milli Folklor*, 124, 147-159.

Rahimi, M. (2020). Dil canlılığı bağlamında Halaç Türklerinin durumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, *17*, ( 2), 131-145.

Roux, Jean-Poul. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (A. Kazancıgil. Çev.) (2. Baskı) İşaret.

Salariyan, İ. (2019). *Horasan Türklerinin kültürüne bir bakış: Horasan Türklerinin folkloru* (Negâhi be Ferheng-i Torkan-i Ḫorasan: Folklor-i Torkan-i Ḫorasan). Dorj-e Suhen.

Seyidov, Mireli. (1983). *Azerbaycan mitik tefekkürünün kaynakları*. Gençlik.

Tanyu, Hikmet. (1968). *Türklerde taşla ilgili inançlar*. Anakara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi.

Tulu, Sultan. (2000). *Horasan Türklerinde masallar ve halk hikâyeleri*. Kömen.

Üstünova, K. (2011). Erzurum düğünlerinde ‘elma atma’ geleneği. *Milli Folklor,* 90, 146-155.

**Kaynak kişiler**

Cüveyn ili, Ali Ekber Melaycerdi, 55 yaşında.

Gulâmân ili, Nasır Ruhanî, 34 yaşında.

Dergez İli, Abdullah Kaybî, 50 yaşında.

Gerivan-Bocnurd ili, Firengis Gerivanî, 56 yaşında; Ali Afşarniya, 56 yaşında; Meryem Gerivanî, 28 yaşında.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. (This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).

e-ISSN 2791 https://www.folkloredebiyat.org